

Ontwikkeling van literaire competentie

1 juli 2011

Auteur: Theo Witte

Volume: 40

Nummer: 5

Pagina's: 163-180

Documenten

- [vonk_jrg40_060.pdf](#)

163 ontwikkeling van literaire competentie theo witte standards and quality are essential to education learning means changing and changing implies some continuum of standards along which those changes can be marked learning also entails errors and errors are most useful to learners when they are interpreted in terms of developing competence howard gardner 2008 n 2000 startte ik een recht doen aan verschillen onderzoek naar de literaire ontwikkeling van sinds de invoering van de tweede fase in havo en vwo leerlingen in 1998 99 voor de bovenbouw van het havo de tweede fase 16 18 en vwo in nederland werd een nieuw examenjaar 1 dit terrein bleek braakmenprogramma voor literatuur van kracht te liggen samen met een groep dat onder meer de ontwikkeling van de literaire leraren ben ik dit gebied gaan verrijken literaire competentie als doel kennen en heb ik op basis van hun terrein heeft dat is een mooi strekkennis het literaire ontwikkelingsproces van ven maar niet eenvoudig voor het leerlingen in kaart gebracht het resultaat is te verwezenlijken want er literatuur een didactisch instrumentarium waarmee is weinig bekend over het onderwijs is leraren zes niveaus kunnen onderscheiden literaire ontwikkelingspro didactische en de literaire ontwikkeling van leerlingen ces dat adolescenten op differentiatie kunnen analyseren structureren en stimuleren school doormaken tegen een vereisten dit resultaat is vastgelegd in het eerste lijker tijd wordt in het onderdeel van mijn proefschrift het oog van de derwijs de noodzaak tot meester witte 2008 2 in dit artikel vat ik interne differentiatie ster enkele belangrijke uitkomsten van dit onderzoek en wordt er van leraren meer didactisch zoek samen maatwerk verwacht stichting beoepseisen leraren 2004 voor het literatuuronderwijs is didactische differentiatie zeker een vereiste gezien de sociaal culturele diversiteit in het onderwijs om deze verschillen te illustreren citeer ik uit de leesautobiografie van twee klasgenoten juli 2011 nummer 5 40e jaargang 164 anna 4 vwo 15 jaar thuis werd altijd gelezen mijn moeder heeft me duizenden keren voorgelezen uit dikkie dik en jip en janneke vanaf het moment tot ik zelf kon lezen tot aan de tweede klas las ik jeugdboeken sinds vorig jaar lees ik boeken voor volwassenen het gouden ei van tim krabbe de meidenziekte van tom pauka

bezonken rood van jeroen brouwers hersenschimmen van bernlef hebben veel indruk op mij gemaakt door deze boeken heb ik een andere kijk op bepaalde mensen en situaties gekregen ik vind dat een boek mooi taalgebruik moet hebben het moet realistisch zijn en ik vind het prettig om mij in een verhaalpersoon te kunnen verplaatsen een schrijver kan mij het beste boeien als zijn verhaal bij mij emoties oproept en mij aan het denken zet erwin 4 vwo 16 jaar vroeger werd bij mij thuis nooit voorgelezen zelf ben ik ook geen natuurlijke lezer ik lees wel graag vakliteratuur over de akkerbouw zoals de boerderij oogst en trekker verder moet ik nog voor school boeken lezen dat zal een lastige opgave voor mij worden want de hele familie sikkema heeft een hekel aan boeken lezen mijn vader heeft nu in totaal al drie boeken uitgelezen net zoals ik op dit moment ik heb dus niet echt een voorkeur voor bepaalde soorten boeken als het maar een beetje snel leest dan vind ik het wel best hoe literair competent zijn anna en erwin verschillende fasen de ontwikkeling van lite en wanneer is hun literaire competentie raire competentie stimuleren en wat de rol onvoldoende voldoende goed of uitste van de leraar daarbij moet zijn we kunnen kend ontwikkeld deze vraag is moeilijk te ons voorstellen dat de literaire ontwikkeling beantwoorden wat ontbreekt is een litera van anna gebaat is bij andere teksten leer tuurdidactisch referentie kader waarmee we stof en didactische aanpak dan de literaire verschillen tussen leerlingen goed kunnen ontwikkeling van erwin maar waaruit pre benoemen en waarmee cies die verschillen bestaan weten we niet plaatsbepalingen we verschillende fasen in didactisch maatwerk kan niet worden gele bestemmingen en het ontwikkelingsproces verd door het ontbreken van een referen gidsen ontbreken scherp kunnen onderschei tiekader is het voor leraren moeilijk om de langs de route van den ner gens is bijvoor doelen voor de leerlingen te concretiseren het literatuur beeld geexpliciteerd wat en motiveren en een leerweg voor hen uit te onderwijzen een leerling moet weten stippelen plaatsbepalingen hier ben je en kunnen om een boek bestemmingen daar moet je naar toe en als de engelen maker goed gidsen zo kun je er komen ontbreken langs te kunnen lezen en interpreteren we weten de route van het literatuuronderwijs evenmin welke teksten en leeractiviteiten in 40e jaargang nummer 5 juli 2011 165 zes niveaus van literaire uit deze zin kan worden afgeleid dat de ver competentie schillende competentieniveaus met drie parameters kunnen worden beschreven het tegen deze achtergrond ben ik in september niveau van de tekst in relatie tot het niveau 2000 een onderzoek gestart naar de literaire van de opdracht en van de leerling als lezer ontwikkeling van leerlingen in de tweede fase het eerste deel stond in het teken van om ervoor te zorgen dat de onderzoeksre de volgende algemene onderzoeksvraag sultaten goed bij de praktijk zouden aanslui welke niveaus van literaire competentie ten heb ik ervoor gekozen de beschrijving onderscheiden leraren in de tweede fase van de verschillende competentieniveaus te bovenbouw van het havo en vwo ontlennen aan de praktijkkennis van een gevarieerde groep leraren gekozen is voor voor de operationalisering van het begrip zes leraren die verschillen in onderwijserva literaire competentie is gebruikgemaakt ring geslacht werkomgeving en visie op het van de algemene definitie van coenen literatuuronderwijs 1992 met behulp van haar definitie kon de volgende zogenoemde karteringszin allereerst heeft het pan-

el een soort didac worden samengesteld waarmee verschillende meetlat ontworpen met als begin lende niveaus van literaire competentie kun punt de literaire competentie van minsten worden gedefinieerd geletterde lezers uit havo 4 en als eindpunt de meest geletterde leerling uit vwo 6 het aan een leerling van een bepaald lerarenpanel koos voor zes niveaus niet niveau wordt een samenstel van minder omdat er dan over drie leerjaren eigenschappen toegekend die teza genomen nauwelijks sprake is van verschillen men een literaire competentie van tiatie en niet meer omdat dan het onder een bepaald niveau constitueren die scheid te subtiel is en de leraar de verschillen de leerling in staat stelt om in het niet meer met het blote oog in de klas kan kader van het literatuuronderwijs in waarnemen vervolgens ijkte het panel de de tweede fase van het voorberei zes niveaus met normen voor het begin dend hoger onderwijs bij teksten van niveau 16 jaar het eindniveau havo 17 een bepaald niveau opdrachten van jaar en het eindniveau vwo 18 jaar niveau een bepaald niveau uit te voeren en 2 is het normale niveau voor de start in 4 daarbij uitingen te doen die gelden havo en vwo niveau 3 is de norm voor het als prestaties van een bepaald havo examen en niveau 4 is de norm voor niveau witte 2008 p 96 het vwo examen 18 jaar 3 juli 2011 nummer 5 40e jaargang 166 tabel niveaus van literaire competentie gerelateerd aan havo en vwo normen h havo v vwo hv havo en vwo niveau 1 niveau 2 niveau 3 niveau 4 niveau 5 niveau 6 literaire competentie noch beperkt enigszins zeer zeer beperkt beperkt uitgebreid noch uitgebreid uitgebreid uitgebreid startniveau hv4 onvoldoende normaal hoog excellent zeer onvol eindniveau h5 onvoldoende normaal hoog excellent doende zeer onvol zeer onvol eindniveau v6 onvoldoende normaal hoog excellent doende doende nadat het aantal niveaus was vastgesteld is bij de opdrachten discussieerde het panel het panel gevraagd met behulp van de niet alleen over de uitvoerbaarheid van een meetlat boeken en opdrachten naar niveau opdracht voor een leerling met een bepaald in te delen via vragenlijsten beoordeelde niveau van literaire competentie maar ook ieder panellid voor elk niveau 170 boeken over de didactische relevantie is het leren en 60 verwerkingsopdrachten dit resul maken van bijvoorbeeld een samenvatting teerde in lijstjes met naar niveau ingedeelde van het plot relevant voor de literaire ont boeken en opdrachten wikkeling van een leerling met een zeer opmerkelijk was trouw beperkte literaire competentie niveau 1 is is het leren maken wens dat de leraren deze opdracht ook nog relevant voor de lite van een onafhankelijk van elkaar raire ontwikkeling van leerlingen met een samenvatting van ongeveer dezelfde opvat uitgebreide literaire competentie niveau 5 het plot relevant tingen hadden over de waarom wel of waarom niet de discussies voor de literaire passendheid van een over de boeken en opdrachten leverden ontwikkeling van boek of opdracht voor voor elk niveau zeer genuanceerde didac een leerling met een bepaald niveau na tische informatie op een zeer beperkte dat de vragenlijsten wa literaire ren verwerkt werd het de analyse van de lerarenuitspraken resul competentie panel gevraagd om kri teerden in zes competentieprofielen4 elk pro tisch over de samenstel fiel is opgebouwd uit vier componenten ling van de lijstjes te dis allereerst wordt in heel algemene termen de cussieren waarom is een bepaald boek dispositie van de leerling als lezer geschetst bijvoorbeeld ingedeeld bij niveau 3 waarom vervolgens worden de ken-

merken van de is het relatief gemakkelijk voor niveau 4 en tekst beschreven die de leerling op het betref moeilijk voor niveau 2 fende niveau aankan in de derde compo nent worden de handelings bekwaamheden 40e jaargang nummer 5 juli 2011 167 opgesomd over kort gezegd de commu en vinden het ook moeilijk om over hun nicatie met en over literatuur de laatste lees ervaringen en smaak te communiceren component van een profiel is de didactische hun algemene ontwikkeling is niet toerei handelingsorientatie of focus van de leraar kend om in een literair boek voor volwasse met het oog op het stimuleren van de lite nen door te dringen ze staan afwijzend raire ontwikkeling van de leerling op het tegenover literatuur omdat de inhoud te ver betreffende niveau van hen afstaat en de stijl voor hen te moei lijk is de bereidheid om zich voor literatuur in te spannen is gering daardoor is de niveau 1 zeer beperkte literaire competentie omvang van het boek en de taak bij deze leerlingen een zwaarwegende factor hun leerlingen met een zeer beperkte literaire literaturopvatting en leeshouding worden competentie hebben weinig ervaring met gekenmerkt door een behoefte aan span het lezen van fictie ze hebben moeite met ning actie en drama emotie hun manier het lezen begrijpen interpreteren en waar van lezen kan worden getypeerd als bele deren van zeer eenvoudige literaire teksten vend lezen enkele typerende uitspraken niveau 1 over het behouden huis hermans het was makkelijk te lezen en geluk kig snel uit floortje bloem was een kei mooi boek heb ik jankend uitgelezen de aanslag viel erg tegen ik hou sowieso niet van historische boeken en deze was ook nog eens saai omdat de hoofdpersoon er een heel boek over deed om achter de waarheid van die avond te komen boeken yvonne keuls het verrotte leven van de boeken die deze leerlingen aan kunnen floortje bloem en de moeder van david s zijn geschreven in eenvoudige alledaagse herman brusselmans ex drummer en span taal en sluiten met de inhoud en personages nende of dramatische jeugdliteratuur van nauw aan bij de belevingswereld van adoles bijvoorbeeld carry slee en jan terlow centen de verhaalstructuur is helder en eenvoudig en het tempo waarin de span handelingsbekwaamheden nende of dramatische gebeurtenissen elkaar de leerlingen zijn in staat om een belangrijk opvolgen is hoog structurelementen die verhaalfragment samen te vatten en voor de handeling onderbreken zoals gedacht en het tekstbegrip basale structurelementen of beschrijvingen zijn schaars represente te herkennen bijvoorbeeld wisselingen van tief voor dit niveau zijn de boeken van tijd en plaats de respons op de tekst is juli 2011 nummer 5 40e jaargang 168 subjectief en niet gereflecteerd kreten leert zorg ervoor dat ze het goede boek in waarbij de aandacht vooral uitgaat naar de handen krijgen en adviseer hen direct met sympathie of antipathie voor het hoofdper het boek te stoppen als het verhaal hen niet sonage en diens belevenissen het waarde aanspreekt ringsschema op dit niveau bestaat voorna melijk uit emotieve criteria spannend saai zielig tof stom waarbij het deze leerlingen niveau 2 beperkte literaire competentie veel moeite kost hun leeservaring en oordeel over de tekst te onderbouwen en actief deel leerlingen met een beperkte literaire compe te nemen aan een gesprek over het boek tentie hebben wel ervaring met het lezen van evenmin kunnen ze hun voorkeur helder fictie maar nauwelijks met literaire romans onder woorden brengen en een adequate voor volwassenen ze zijn in staat om zeer boekkeuze

maken eenvoudige literaire teksten te lezen begrijpen en waarderen en kunnen verslag uitbrengen didactische handelingsorientatie over hun persoonlijke leeservaring en het onderwijs moet in het teken staan van smaak hun algemene ontwikkeling is toereikend belevend lezen en elementair tekstbegrip om literatuur voor volwassenen te aangezien deze leerlingen geen ervaring begrijpen maar niet voldoende om door te hebben met volwassenenliteratuur en som dringen in een roman werkelijkheid die sterk mijnen ongemotiveerd zijn of leeshandicaps afwijkt van hun belevingswereld de bereid hebben is het hoofddoel het realiseren van heid om zich voor literatuur in te spannen is succes zodat er een positieve attitude kan aanwezig maar niet groot daardoor blijft de ontstaan gebleken is dat enthousiasme van omvang van het boek en de taak een relevante leeftijdgenoten boekpromoties en het klasvante factor bij de boek en taakkeuze de sikaal uitwisselen en bespreken van leeservaring leeshouding wordt gekenmerkt door in te ringen met name deze leerlingen helpen bij resse in herkenbare situaties gebeurtenissen het maken van een positieve keuze ga hier en emoties ze hebben de opvatting dat lite bij in op het leesgemak en de amusements natuur realistisch moet zijn hun manier van waarde van de boeken ook is het nodig dat lezen kan worden getypeerd als herkennend de leraar deze leerlingen stuurt en contro lezen typerende uitspraken zijn niveau 2 de boeken vond ik mooi omdat het over problemen op school gaat ik hou van de boeken van yvonne keuls omdat je bijvoorbeeld nu weet wat een verslaafde en de moeder allemaal meemaken over vertraging krabbe ik heb nog nooit een vertraging meegemaakt dus het onderwerp was voor mij niet zo herkenbaar ik ben sowieso erg geïnteresseerd in de tweede wereldoorlog dus daarom vond ik het achterhuis van anne frank extra mooi 40e jaargang nummer 5 juli 2011 169 boeken smaak wordt gerelateerd aan het genre bij de boeken die deze leerlingen aan kunnen voorbeeld oorlog misdad en liefde maar zijn geschreven in alledaagse taal hebben hun voorkeur is nog niet voldoende gediffe een eenvoudige structuur en sluiten aan bij rentieerd om zelf een adequate boekkeuze hun belevingswereld hoewel de boeken te kunnen maken voor volwassenen zijn geschreven zijn ado lescenten meestal de hoofdpersoon het ver didactische handelingsorientatie haal heeft een dramatische verhaallijn waarin het hoofddoel is de betrokkenheid van de handelingen en gebeurtenissen elkaar in een leerling bij de teksten opdrachten en leer betrekkelijk hoog tempo opvolgen hierbij is stof te vergroten aangezien de leesattitude het niet direct hinderlijk als de spanning af nog niet stabiel is heeft het continueren of en toe wordt onderbroken door gedachten versterken van een positieve attitude op dit en beschrijvingen bij voorkeur is er een ge niveau een hoge prioriteit daarom is het van sloten einde representatieve voorbeelden belang dat met de boeken theorie en zijn boudewijn buch de kleine blonde opdrachten wordt aangesloten bij de interes dood mirjam boelsums slangen aaien ses en het voorstellings anne frank het achterhuis tomas ros de vermogen van deze leer zesde mei ward ruyslinck wierook en tra lingen de activiteiten die een belangrijke nen en simone van der vlugt de reunie hierboven bij niveau 1 taak van de leraar werden genoemd dra is het uitoefenen handelingsbekwaamheden gen ook voor deze leer van controle op de leerlingen zijn in staat om de geschiedelingen in hoge mate bij een positieve nis van het verhaal te recon-

strueren het tot een positieve boek keuze onderwerp van de tekst te benoemen en de keuze het is belangrijk personages te beschrijven hierbij kunnen ze dat de nieuwsgierigheid elementaire literaire begrippen toepassen van de leerlingen wordt met betrekking tot het genre de chronolo geprikkeld en dat zij worden geïnformeerde en de karakters eveneens kunnen ze over de inhoud zodat zij een verwachtings reflecteren over wat de tekst met hen schema hebben als ze met een boek begin gedaan heeft en de mate waarin de personen leeservaringen van leeftijdgenoten nages en gebeurtenissen naar hun eigen kunnen hierbij behulpzaam zijn onderwer maatstaven realistisch zijn de respons op de pen waarvoor deze leerlingen zich interesse tekst is subjectief en voornamelijk gericht op ren liggen dicht bij hun eigen leef en bele sympathie voor de personages en de geloof vingswereld zoals seksualiteit vriendschap waardigheid van gebeurtenissen hierbij is geweld onrecht liefde en verslaving een de eigen perceptie van de werkelijkheid belangrijke taak van de leraar is het uitoefen do minant ze gebruiken emotieve en re nen van controle op een positieve keuze feren tiele realistische beoordelingscriteria activiteiten die de beleving en betrokken mee slepend aangrijpend saai echt en heid van deze leerlingen kunnen versterken ver wijzen daarbij soms naar de tekst maar zijn identificatieopdrachten en creatieve en meestal naar de eigen ervaringen en opvat expressieve opdrachten omdat de leerlingen tingen in een gesprek over het boek heb hierin iets van zichzelf kunnen leggen ook ben deze leerlingen weinig distantie en reflectie op de affectieve aspecten van het staan ze niet erg open voor andere menin lezen en het leerproces kan de betrokken gen en leeservaringen de persoonlijke heid van deze leerlingen versterken juli 2011 nummer 5 40e jaargang 170 niveau 3 enigszins beperkte literaire roman structuur en in de wereld van volwas competentie senen door te dringen ze zijn bereid om zich voor literatuur in te spannen maar zul leerlingen met een enigszins beperkte lite len niet snel aan een dik boek of uitgebreide raire competentie hebben ervaring met het taak beginnen hun leeshouding wordt lezen van eenvoudige literaire teksten ze gekenmerkt door interesse in maatschappe zijn in staat om eenvoudige literaire werken lijke psychologische en morele vraagstuk te begrijpen interpreteren en waarderen en ken literatuur is voor hen een middel om naar aanleiding van een boek te discussieren de wereld te verkennen en hun eigen met klasgenoten over maatschappelijke gedachten over allerlei kwesties te vormen psychologische en morele kwesties hun de manier van lezen op dit niveau is te algemene en literaire ontwikkeling zijn toe typeren als reflecterend lezen typerende reikend om in een enigszins complexe uit spraken zijn niveau 3 het geeft je een indruk als vrouw over hoe jongens van die leeftijd soms denken phileine zegt sorry was voor mij een wijze les ik heb geleerd dat als ik later wat ouder ben wat meer van me af moet bijten maar toch ook lief moet blijven voor bepaalde personen over montyn kooiman ik ben er helemaal stuk van onvoorstelbaar wat die man heeft meegemaakt ik kan me wel voorstellen dat jonge men sen in de oorlog de verkeerde keuze maakten boeken keur geengageerd voor zover er complexe de boeken die deze leerlingen aan kunnen verteltechnische procedes worden gehan zijn geschreven in eenvoudige taal en heb teerd zoals tijdsprongen perspectiefwisse ben een complexe maar desalniettemin lingen motieven en dergelijke zijn die transparante structuur waarin naast de con

tamenlijk expliciet het verhaal roept vragen crete betekenislaag ook sprake is van een bij de lezer op open plekken en heeft door diepere laag inhoud en personages sluiten gaans een open einde representatieve niet direct aan bij de belevingswereld van voorbeelden zijn ronald giphart phileine adolescenten maar het verhaal appelleert zegt sorry tim krabbe het gouden ei tom aan vraagstukken die hen interesseren zoals lanoye kartonnen dozen anne provoost liefde dood vriendschap rechtvaardigheid vallen dimitri verhulst de helaasheid der en verantwoordelijkheid de tekst is bij voor dingen 40e jaargang nummer 5 juli 2011 171 handlingsbekwaamheden haalstructuur de leerlingen hebben een deze leerlingen kunnen door middel van meer uitgesproken belangstelling leerlin analyse causale verbanden leggen op het gen staan op dit niveau ook meer open voor niveau van de geschiedenis en het gedrag het enthousiasme en de smaak van de en de ontwikkeling van de personages ze leraar discussies over de kunnen hierbij onderscheid maken tussen vraag waarom een boek hun eigen opvattingen en kennis van de wel of niet op de leeslijst leerlingen staan werkelijkheid en de romanwerkelijkheid mag en over het verschil op dit niveau daarnaast zijn ze in staat om verschillende tussen lectuur en litera meer open voor verhaallijnen te onderscheiden en doorzien tuur versterken de betrok het enthousiasme ze de werking van bepaalde verteltech niche kenheid van de leerlingen en de smaak procedes het kunstje ze kunnen aan de bij hun boekkeuze ver van de leraar hand van vragen over de titel en concrete dieping kan worden ge motieven reflecteren over de thematiek realiseerd met analyse vooral maatschappelijke psychologische en opdrachten over de inhoud van het verhaal morele kwesties zetten hen aan tot reflectie zoals causaliteit en karakterontwikkeling en kunnen de basis vormen voor een betrok het aandringen op het gebruik van enkele ken discussie met klasgenoten hierbij zal elementaire literaire begrippen leidt ertoe hun aandacht in de eerste plaats uitgaan dat de leerlingen meer afstand nemen en de naar de kwestie en daarna naar de interpre tekst meer leren te beschouwen door de tatie van de tekst ze hanteren een meer leerlingen te stimuleren verschillende aspec voudig waarderingsschema dat kan bestaan ten van de tekst te beoordelen en verschil uit emotionele realistische morele en cog lende typen argumenten te gebruiken leren nitieve criteria reflecties en oordelen van zij in hun persoonlijke oordelen meer nuan deze leerlingen zijn deels gebaseerd op de ces aan te brengen kritische reflectie op de tekst voor hun smaak kunnen ze ook reflex eigen ontwikkeling in een bepaalde periode teren over het verschil tussen een leuk en leidt ertoe dat de leerling zich bewust wordt een goed boek lectuur literatuur de lite van de betekenis die boeken voor hem heb raire voorkeur is nauw verbonden met hun ben interesse voor bepaalde onderwerpen maar hun kennis van de literatuur is nog niet vol doende gedifferentieerd om zelf een ade niveau 4 enigszins uitgebreide literaire quate boekkeuze te kunnen maken competentie didactische handelingsorientatie leerlingen met een enigszins uitgebreide het hoofddoel is dat de leerling de dialoog literaire competentie hebben ervaring met met de tekst aangaat zich engageert met het lezen van eenvoudige literaire romans de kwesties die worden aangesneden refle voor volwassenen ze zijn in staat om niet al teert over de verteltechniek en met andere te complexe literatuur te lezen begrijpen lezers over het boek discussieert daarom is

interpreteren en waarderen en adequaat het van belang dat de boeken de opdracht over hun interpretaties en smaak te communiceren en de leerstof discussie bij de leerlingen nieren hun algemene en literaire ontwikkeling oproepen en hen aan het denken zetten keling zijn toereikend om in niet al te communiceren zowel over het leven en de wereld om hen complexe romans van gerenommeerde literaire heen als over de verteltechniek niet de vele auteurs door te dringen de bereidheid om juli 2011 nummer 5 40e jaargang 172 zich voor literatuur in te spannen is duidelijk diepen in complexe gebeurtenissen en emotioneel aanwezig het aantal pagina's en de omvang van volwassenen die ver van hen van de taak doet er niet zoveel meer toe bij afstaan daarnaast zijn zij geïnteresseerd in deze leerlingen is een ontluikend literair de verteltechniek en romanstructuur en esthetisch besef ze ontdekken dat een literair soms ook in de bedoeling van de auteur roman gemaakt wordt en dat het de manier van lezen op dit niveau is te typisch schrijven een kunst en geen kunstje is de reden als interpreterend lezen kenmerkende leeshouding van deze leerlingen wordt uitspraken gekenmerkt door de bereidheid zich te ver niveau 4 over Siegfried Mulisch als ik zo'n boek lees wil ik meteen gaan analyseren alles hangt met elkaar samen over de aanslag Mulisch de personages zeggen me niet veel maar ik vind het een erg knap gemaakt boek omdat je de bewustwording van schuld stap voor stap meemaakt en vanuit verschillende invalshoeken gaat bekijken boeken tatieve voorbeelden zijn Bernlef Hersen de boeken die leerlingen van dit niveau aan schimmen Stefan Brijs de Engelenmaker kunnen zijn geschreven in een literaire stijl Hugo Claus de Geruchten Renate Dorres en sluiten met de inhoud tein verborgen gebreken W.F. Hermans de sommige personages niet direct donkere kamer van Damokles Connie Pal met leerlingen worden aan bij de belevingswereld men de vriendschap extra geprikkeld van adolescenten hierdoor als er geweest is het verhaalverloop en de handelingsbekwaamheden wordt op de ontwikkeling van de per deze leerlingen kunnen verschillende betekenissen of personages minder voorspel kenismlagen onderscheiden en motieven en het literair baar de gehanteerde literaire andere betekenis-elementen herkennen en prestige van een literaire procedes zijn enigszins interpreteren ze kunnen zich min of meer boek complex onbetrouwbaar empathisch identificeren met de hoofdperspectief impliciete tijd soon maar ook afstand nemen en vanuit de sprongen en perspectiefwisselingen open context van het verhaal kritisch op het plekken meerdere betekenislagen metafo gedrag reageren eveneens zijn ze in staat rische stijl enz hierdoor wordt de lezer te reflecteren over de betekenis van het gestimuleerd de tekst te interpreteren op werk en kunnen ze verschillende thema's dit niveau treffen we veel bekende werken noemen bij interpretatieproblemen tonen aan van gerenommeerde auteurs representeren deze leerlingen ook belangstelling voor de 40e jaargang nummer 5 juli 2011 173 auteursintenties bovendien hebben ze aan strueerd en dat de structuuranalyse deze dacht voor de werking van bepaalde vertelconstructie aan het licht brengt het kunnen technieken zoals spanning en stijlmidelen beantwoorden van een complexe vraag zoals ironie hierdoor zijn ze in staat om de moet de leerling die dit niveau heeft bereikt verteltechnische middelen van een film en een intrinsieke voldoening bieden oplossen boek te analyseren en met elkaar te vergelijken van een puzzel de herhaling van tamelijk ken de respons is gericht op de

betekenis complexe standaardopdrachten zoals het van het werk de verteltechniek en soms ook analyseren van de motievenstructuur kan op het vakmanschap van de auteur het leerlingen het gevoel geven dat ze een waarderingsschema is gevarieerd en kan moeilijke taak steeds beter gaan beheersen naast de eerder genoemde criteria ook opvallend veel leerlingen rapporteren een structurele en esthetische criteria bevatten literair esthetische ervaring bij de werken leerlingen van dit niveau zijn goed in staat van mulisch dat een werk door een schrijver om de eigen interpretatie en waardering te ver zorgvuldig is geconstrueerd een inge onderbouwen en staan open voor interpretatie wikkeld patroon van betekenislagen kan taties en opvattingen van anderen ze zijn hebben en de auteur een intellectueel spel ook in staat om uittreksels en interpretaties speelt met de werkelijkheid geeft sommige van leeftijdgenoten kritisch te beoordelen leerlingen het gevoel dat ze kennis hebben hun voorkeur kunnen ze goed verwoorden gemaakt met echte kunst op dit niveau en daarmee richting geven aan hun boek kunnen leerlingen naast de reflectie op hun keuze maar ze hebben desondanks nog te literaire ontwikkeling in hun balansverslag weinig kennis van de literatuur om zelfstandig ook reflecteren over thematische verbanden dig een boek te kiezen dat past bij hun tussen de boeken die ze gelezen hebben en niveau over de literaire kwaliteit didactische handelingsorientatie een doel op dit niveau is dat de leerlingen niveau 5 uitgebreide literaire competentie zich verder verdiepen in de personages gebeurtenissen en verteltechniek andere leerlingen met een uitgebreide literaire doelen zijn analyse en interpretatie van het competentie hebben ruime ervaring opge werk en reflectie over de literair esthetische doen met het lezen van literaire romans ze kwaliteit ervan stimulerend voor een positief zijn in staat om complexe en ook oude literaire boekkeuze is het enthousiasme van literaire werken van voor 1880 te begrijpen lezers die een zekere modelfunctie voor de interpreteren en waarderen en met anderen leerling vervullen sommige leerlingen worstelen over hun leeservaring interpretatie en den extra geprikkeld als er gewezen wordt smaak van gedachten te wisselen hun afge op de complexiteit of het literair prestige mene historische en literaire kennis is toe van een boek voor het begrijpen en interpreterend om in complexe moderne en oude preteren van complexere boeken kan het klassieke teksten door te kunnen dringen van belang zijn dat de leerling op een ze zijn bereid om deze teksten te lezen en bepaald spoor wordt gezet bijvoorbeeld zich daarbij niet alleen te verdiepen in de door de verfilming te bekijken en te bespreken thematiek en structuur maar ook in de literaire ken of door leesverslagen van andere leerlingen literaire historische achtergronden en de stijl ze gen kritisch te lezen van belang is ook dat zijn zich ervan bewust dat teksten in een het boek op een bijzondere manier is geconstrueerd cultuurhistorische context functioneren en juli 2011 nummer 5 40e jaargang 174 dat literatuur een middel is om het verleden verties cultuurhistorische achtergronden en en de culturele identiteit te leren kennen sommige klassieke auteurs de manier van hun leeshouding wordt gekenmerkt door lezen kan worden getypeerd als letterkundig belangstelling voor de canon literaire con lezen kenmerkende uitspraken zijn niveau 5 dickens kan het beste emoties beschrijven daarmee overtuigde hij in die tijd zijn lezers van de ellende in de achterbuurten van de grote steden van mulisch weet ik dat je op alles moet let-

ten het zit zo slim doordacht in elkaar allemaal wat een geweldig schrijver ik ben een fan van Harry en ga alles van hem lezen wat interessant nooit geweten dat schrijvers zo met hun stijl experimen teerden ik vind het niet zo mooi als de stijl van Couperus maar ik snap wel dat borderwijk het interessant vindt om te zoeken naar een zakelijke stijl boeken de boeken die leerlingen van dit niveau aan raffinement repressen tatieve voorbeelden kunnen hebben niet alleen personages en zijn mariken van Nieuw-Meghen Marcellus een thematiek die ver van hun belevingswe-emants een nagelaten bekentenis Louis Reld afstaan maar kunnen ook qua taalge-couperus van oude mensen de dingen die bruik en literaire conventies sterk afwijken voorbijgaan Harry Mulisch de ontdekking van wat ze gewend zijn bij oude teksten van de hemel Multatuli Max Havelaar geldt dit in versterkte mate omdat er sprake Gerard Walschap Houtekiet is van een historische romanwerkelijkheid met handelingsbekwaamheden een filosofische verouderde waarden en deze leerlingen kunnen een oude tekst insteek kan voor normen en bovendien historiserend lezen en in de literair histo extra verdieping van oud nederlands en rische context plaatsen ook kunnen ze zorgen gedateerde literaire con personages en complexe gebeurtenissen venties bij de moderne vanuit verschillende invalshoeken analyse romans is een toename ren en evalueren daarnaast zijn ze in staat te zien van de complexiteit in de roman om diverse betekenselementen en lagen structuur deze wordt gekenmerkt door met elkaar te verbinden en op basis daar meerduidigheid en implicietheid en daar van een hoofdthema te bepalen bij al deze naast ook door vertel technisch en stilistisch activi teiten zijn ze geïnteresseerd in achter 40e jaargang nummer 5 juli 2011 175 grond informatie de respons is door de behoefte aan interactie met de leraar en letter kundige benadering gekleurd bijvoorbeeld klasgenoten en zijn gemotiveerd om zelf veel beeld de virtuositeit of originaliteit van een uit te zoeken mits de kaders helder gestruc auteur of de cultuurhistorische waarde van tureerd zijn ook hier gaat het erom dat de een werk bij de waardering maken ze activiteiten de leerlingen iets opleveren onderscheid tussen hun eigen leeservaring en de eventuele cultuurhistorische waarde van een werk deze leerlingen zijn goed in niveau 6 zeer uitgebreide literaire staat om met een leraar een gesprek over competentie literatuur op niveau te voeren en kunnen zelfstandig een adequate boekkeuze maken leerlingen met een zeer uitgebreide literaire competentie hebben zeer veel ervaring met didactische handelingsorientatie het lezen van literaire teksten waaronder leerlingen met een uitgebreide literaire com ook wereldliteratuur ze zijn in staat om petentie zijn ambitieus en hebben er be boeken en literatuur in een breed kader te hoeft aan te worden ingewijd in de neder plaatsen en hun leeservaring en interpretatie landse letterkunde deze fase staat dan ook met experts uit te wisselen door hun bele in het teken van letterkundig lezen een doel zenheid en hoog ontwikkelde algemene van deze fase is dat de leerling zich verdiept kennis en specifieke culturele en literaire in de stijl en thematiek van boeken en die kennis zijn ze in staat om zowel binnen als kan beschouwen in de cultuurhisto rische buiten de tekst verbanden te leggen en context tevens wordt de leerling in gewijd in betekenissen te genereren de bereidheid de nederlandse letterkunde een ander doel om zich voor literatuur in te spannen is is dat de leerling reflecteert over de waarde groot mits ze daar

enigszins autonoom in en maatschappelijke functie van literatuur kunnen handelen ze hebben de opvatting een filosofische insteek kan voor extra ver dat literatuur verdieping aanbrengt in hun dieping zorgen het is van belang dat de leven en hen helpt greep te krijgen op de leerling de beschikking heeft over een helder werkelijkheid existentielle functie de lees gestructureerd referentiekader zodat hij de houding is literair kritisch en wordt gekenmerkt teksten kan plaatsen ook is het van belang merkt door veelzijdigheid gedrevenheid en dat de leerlingen de teksten en literatuurge belangstelling voor wetenschappelijke vakli schiedenis leren betrekken op de actualiteit teratuur de manier van lezen kan worden zodat zij grote verbanden gaan zien en histo getypeerd als academisch lezen illustratief risch besef krijgen leerlingen hebben veel voor dit niveau is de volgende uitspraak niveau 6 van vondel wordt vaak gezegd dat hij katholiek is maar als je dit stuk goed leest dan zie je dat hij lucifer begreep en diep in zijn hart een humanist is om hiervan een goede actuele bewerking te maken dan moet je denken aan een wereld waarin iedere persoon een bepaalde rangorde heeft en ook van die plek afgestoten kan worden de sportwereld of de politiek is zo n wereld juli 2011 nummer 5 40e jaargang 176 boeken didactische handelingsorientatie de teksten die deze leerlingen aan kunnen het didactische hoofddoel op dit niveau is zijn geschreven in een moeilijk toeganke het onderzoek doen bij deze leerlingen te lijke literaire stijl waarin ook sprake kan zijn stimuleren zodat ze hun literaire kennis ver van vorm en stijl-experimenten ze hebben der verdiepen en uitbreiden op literatuurwe een ge-laagde en complexe structuur waar tenschappelijk niveau en de literaire kennis door het moeilijk is om in het verhaal door integreren met andere kennisdomeinen de te dringen en de betekenis ervan te duiden leraar vervult de rol van een intellectuele en de tekst heeft symbolische kenmerken literatuurwetenschappelijke sparringpartner abstracte motieven en bevat voor een ade quate interpretatie wezenlijke verwijzingen naar andere teksten en kennis intertek stualiteit representatieve voorbeelden zijn ontwikkeling van literaire hugo claus de verwondering frans kel competentie lendonk mystiek lichaam cees noote boom rituelen joost van den vondel elke fase is getypeerd als een bepaalde lucifer manier van lezen een manier van lezen lijkt vooral te worden bepaald door de functie handelingsbekwaamheden die literatuur voor de leerling heeft of krijgt deze leerlingen zijn in staat om een over ofwel de literatuuropvatting van de leerling koepelende verfinde interpretatie van het literaire ontwikkeling houdt in dat de leer thema te geven en deze te integreren in hun ling andere functies van literatuur ontdekt eigen visie op de werke je kunt je met literatuur lijkheid waarbij ze hun amuseren niveau 1 je de leraar vervult flexibiliteit is leeservaring en interpre leefwereld erin herken de rol van een een kenmerk taties extrapoleren naar nen en zelfbevestiging intellectuele en van een andere kennisdomeinen vinden niveau 2 je hori literatuurweten hoger niveau verschijnselen en teksten zon ermee verbreden schappelijke van literaire de onbepaaldheid en niveau 3 er diepere be sparringpartner competentie meerduidigheid van tek tekenissen in ontdekken sten vormen voor hen en esthetisch van genie een bijzondere uitdaging ten niveau 4 je er letter bovendien vinden ze het interessant om bin kundig en cultuurhistorisch in verdiepen nen een bepaalde stroming literatuur met niveau 5 en je er intellectueel mee voeden an-

dere kunstvormen te vergelijken of om niveau 6 bepaalde verschijnselen en conventies in een historisch perspectief te plaatsen en diachroon de veranderingen in de literatuuropvatting nisch te vergelijken ze hebben een persoon gaan gepaard met andere behoeftes en lijke visie op de functie van literatuur zijn leesmotieven en daardoor ook met verande kritisch als het gaat om de literaire stijl en ringen in de criteria waarmee de leerling vinden literatuur een buitengewoon interes boeken beoordeelt pragmatische en emo sant onderwerp om over te praten omdat tieve criteria niveau 1 realistische criteria ze daarbij behoefte hebben aan expertise en niveau 2 cognitieve en morele criteria vakkennis stellen zij ook eisen aan de lite niveau 3 structurele en esthetische criteria raire competentie van de leraar niveau 4 intentionele en cultuurhistorische 40e jaargang nummer 5 juli 2011 177 criteria niveau 5 en stilistische en vernieu moeten bepalen blijken zij ongeveer de wingscri- teria niveau 6 5 er is niet alleen zelfde criteria te hanteren om die reden sprake van een inhoudelijke verandering van denk ik dat de competentieprofielen een de criteria maar ook van een kwalitatieve redelijk betrouwbare afspiegeling zijn van omdat de leerling op de hogere niveaus zijn wat nederlandse leraren in het litera- tuur oordelen steeds overtuigender en genuan onderwijs ervaren ceerder kan ver- woorden en toelichten naast praktische is er ook theoretische on de ontwikkeling van literaire competentie is dersteuning voor de niveaus de niveau een cumulatief proces gezien de structurele indeling vertoont sterke overeenkomsten veranderin- gen op elk niveau is er geen met andere ontwikkelingsmodellen zoals de sprake van een graduele ontwikkeling gelei cognitieve ontwikkelingstheorie van piaget delijk van minder naar meer maar van een 1952 de sociaal emotionele ontwikke- stapsgewijze schokkend van de ene leesma lingstheorieen van kohlberg 1963 en loe nier naar een andere leesmanier waarbij vinger 1976 en de literaire ontwikkel- ings elk stadium de basis legt voor het daarop modellen van applebee 1978 apple- yard volgende stadium en nieuwe structuren 1994 en thomson 1987 deze on- twikke worden geïntegreerd in al bestaande struc lingstheorieen laten alle vrijwel dezelfde turen hierbij kunnen de zes competentie fasering zien ook zijn er sterke parallellen profielen worden opgevat als repertoires van met de fasering in es- thetische ontwikke handelingen die een leerling flexibel kan lingsmodellen van housen 1983 en pars hanteren flexibiliteit is dus een kenmerk ons 1987 al deze modellen zijn tot stand van een hoger niveau van literaire compe gekomen in ver- schillende contexten met tentie een lezer met bijvoorbeeld niveau 4 andere onder- zoeksgroepen met diverse kan een tekst op verschillende manieren onderzoeks- methoden en verschillende on lezen belevend en of herkenkend en of derzoeksob- jecten desondanks vertonen ze reflecterend en of interpreterend op niveau een vri- jwel identieke fasering volgens gard 1 kan een leerling een tekst niet anders dan ner is such a consensus rare in the behavio belevend lezen ral sciences and strong- ly suggests that we have here an instance of genuine develop mental sequence gardner 1990 p 17 dat betekent dat theoretisch beschouwd homogene oordelen het instrumentarium een goede basis biedt voor de fasering van de literaire on- twikke ondanks de grote verschillen in achter ling in het secundair onderwijs grond ervaring geslacht en onderwijsvisie bleken de oordelen van de leraren vrij homo geen als leraren bijvoorbeeld reflecteren invloed van het curriculum over de

vraag of een leerling met weinig lees ervaring in het begin van havo 4 een literaire ontwikkeling op school moet worden bepaald. Het boek of een bepaalde opdracht wordt dan beschouwd als een socialisatieproces of niet. Aankaan refereren zij aan vergelijk waarin persoonlijke factoren en omgevingsbare gevallen in hun praktijk ook als zij de factoren elkaar beïnvloeden. De examens eisen relatieve moeilijkheid van boeken of instructies. Bepalen in principe de inhoud opdrachten voor een bepaald leesniveau en richting van de literaire ontwikkeling. Juli 2011 nummer 5 40e jaargang 178 daarom heeft het literatuuronderwijs en dus schijnlijk beter om deze term voortaan te mij ook het instrument per definitie een prescrip den en te vervangen door leesvoldoening tief en normatief karakter zoals in dit onderzoek een aantal keren is gedaan. De discussie over het wel of niet toe hoe hoger het niveau des te sterker is de staan van eenvoudige literatuur zoals jeugd invloed van het curriculum op de literaire ont boeken of populaire thrillers hoeft op niveau wikkeling het omslagpunt van de dominan 1 in principe niet meer te worden gevoerd tie van de persoonlijke factoren naar omge dit soort boeken zijn voor de literaire ont wik vingsfactoren bevindt zich bij de overgang keling van leerlingen van het laagste niveau van niveau 3 naar 4 dat betekent dat de noodzakelijk maar bij een leerling van niveau niveaus 1 2 en 3 sterk onder invloed staan 3 of hoger heeft men argumenten om boe van algemene cognitieve en sociaal emotio ken van niveau 1 te ontraden omdat boeken nele ontwikkelingsfactoren en de niveaus 4 van een hoger niveau geschikter zijn voor het 5 en 6 worden gekleurd door het neder aanleren van een reflecterende of interprete landse curriculum men moet er dus rekening rende leesmanier het omgekeerde zou moe mee houden dat in een andere onderwijs ten gelden voor de boeken die gerekend context zoals de vlaamse de profielen iets worden tot de literaire canon niveau 4 en anders zullen worden ingekleurd hoger deze boeken dragen niet bij aan de literaire ontwikkeling van leerlingen met heel weinig leeservaring integendeel voor deze leerlingen moet men niet verder gaan dan tot besluit niveau 2 of 3 een populair dun boekje als het behouden huis van hermans niveau 4 een bijkomend gevolg van het onderzoek kan men op grond van dit principe een naar de literaire ontwikkeling is dat belang niveau 1 leerling ontraden rijke discussiethema s in de literatuurdidactiek een nieuwe impuls krijgen door de literaire de discussie over de keuze tussen teksterva ontwikkeling centraal te stellen komt het rende en tekstbestuderende methoden is in debat dat in de literatuurdidactiek gevoerd dit onderzoek in principe beslecht in het wordt over het wel of niet nastreven van lees literatuuronderwijs staat de interactie tus plezier over het wel of niet toestaan van een sen de lezer en tekst centraal uit de com voudige literatuur op de leeslijst over het petentieprofielen blijkt dat beide methoden gebruiken van tekst bestuderende of tekst daarbij van belang zijn en op elk niveau ver ervarende methodes en over de doelstellin schillende complementaire doelen dienen gen van het literatuuronderwijs in een ander tot op het hoogste niveau hebben leerlin licht te staan gen behoefte om over hun tekstervaring te reflecteren en ook op de laagste niveaus op alle niveaus wordt een vorm van lees blijkt het nuttig om leerlingen bepaalde plezier nagestreefd omdat de lezer op elk elementen van de tekst te laten bestuderen niveau een nieuwe functie van literatuur ont dekt voegt elk niveau een nieuwe vorm van ook de discussie

over welke van de vier leesplezier toe aangezien de term leesple hoofddoelen van literatuuronderwijs jans zie in de discussie over het literatuuronder sen 1998 de voorkeur heeft krijgt door dit wijs connotaties heeft met de amuserende onderzoek een nieuwe impuls deze vier doe functie van literatuur niveau 1 is het waar len zijn allemaal in een bepaalde fase van de 40e jaargang nummer 5 juli 2011 179 literaire ontwikkeling van grote betekenis leerlingen een algemene conclusie die hieruit persoonlijke ontplooiing en maatschappelijke kan worden getrokken is dat goede litera vorming passen vooral bij de laagste drie tuurleraren van alle markten thuis zijn zodat niveaus literair esthetische vorming en cul ze in elke fase van het ontwikkelingsproces tuurhistorische vorming do mineren de hoog de ondersteuning kunnen bieden die voor ste drie niveaus leraren die eenzijdig voor een harmonieuze ontwikkeling van literaire bijvoorbeeld persoonlijke ontplooiing of competentie nood zakelijk is 6 literair esthetische vorming kiezen verwaar lozen in didactisch opzicht een deel van hun theo witte universitair onderwijscentrum rijksuniversiteit groningen t c h witte rug nl noten 1 de tweede fase van het voortgezet onderwijs wordt in nederland ook wel de bovenbouw genoemd deze fase kan worden vergeleken met de tweede en derde graad van het secundair onderwijs in vlaanderen 2 de promotoren van dit promotieonderzoek waren prof dr arthur van essen prof dr gert rijlaarsdam en prof dr dick schram het onderzoek werd mede mogelijk gemaakt door subsidies van stichting lezen en nwo 3 havo is een 5 jarige opleiding die de leerling voorbereidt op het hoger beroeps onderwijs en vwo is een 6 jarige opleiding waarmee de leerling zich kwalificeert voor het wetenschappelijk onderwijs 4 zie voor een uitgebreide beschrijving van deze competenties en de lijstjes met naar niveau ingedeelde boeken en opdrachten de hoofdstukken 4 en 5 uit witte 2008 5 deze criteria komen overeen met de categorisering van mooij 1979 zie voor het verband tussen de functies van literatuur en literatuuropvattingen ook soe taert 2006 6 de website biedt hulp bij de advisering keuze en verwerking van de boeken die leerlingen voor hun leeslijst moeten lezen een bijzonder kenmerk van de site is dat er zes leesniveaus worden onderscheiden gebaseerd op witte 2008 het hart van de site is een catalogus van 200 boe ken daarnaast krijgen leraren letterkundige en didactische informatie bij de boeken aangeboden hiermee kunnen zij hun literaire kennis over de boeken vergroten en de leerlingen naar een hoger leesniveau leiden juli 2011 nummer 5 40e jaargang 180 bibliografie applebee a n 1978 the child s concept of story ages two to seventeen chicago the university of chicago press appleyard j a 1994 becoming a reader the experience of fiction from childhood to adulthood new york cambridge university press coenen l 1992 literaire competentie werkbaar kader voor het literatuuronderwijs of nieuw containerbegrip spiegel 10 2 p 55 78 gardner h 1990 art education and human development santa monica ca the paul getty trust gardner h 2008 e mailcorrespondentie met theo witte 15 januari 2008 housen a 1983 the eye of the beholder measuring aesthetic development unpublished doctoral dissertation harvard university graduate school of education cambridge mass janssen t 1998 literatuuronderwijs bij benadering een empirisch onderzoek naar de vormgeving en opbrengsten van het literatuuronderwijs nederlands in de boven bouw van het havo en vwo amsterdam thesis publishers kohlberg l 1963 the development of children

s orientations toward a moral order sequence in the development of human thought vita humana human development 6 p 11 33 loevinger j 1976 ego development conceptions and theories san francisco london jossey bass publishers mooij j 1979 de motivering van literaire waardeoordelen in j mooij tekst en lezer opstellen over algemene problemen van de literatuurstudie amsterdam athe naeum polak van gennep p 253 278 parsons m j 1987 how we understand art a cognitive developmental account of aesthetic experience cambridge cambridge university press piaget j 1952 the origins of intelligence in children new york international universities press soetaert r 2006 de cultuur van het lezen in e coussens red de cultuur van het lezen den haag nederlandse taalunie p 9 74 thomson j 1987 understanding teenagers reading reading processes and the teaching of literature norwood australian association for the teaching of english inc witte t 2008 het oog van de meester een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo en vwo leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs stichting lezen reeks 12 delft eburon 40e jaargang nummer 5 juli 2011